

YENİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI

Modern Turkish Literature Researches

Temmuz-Aralık 2017/9:18 (103-126)

ÜÇ İZMİRLİ YAZARIN ÜÇ GÜNCEL ROMANINDAN

İZMİR'E VE İZMİR YANGININA BAKIŞ

Seçil DUMANTEPE¹

ORCID: 0000-0002-0260-4807

ÖZ

Bir şehrin tarihini, kültürünü, mimari yapısını değerlendirirken, bu ögelere bir de edebî eserler üzerinden bakmak, o şehirle ilgili farklı bakış açılarının, farklı dikkatlerin ortaya konulmasına bir ölçüde katkıda bulunabilir. Şimdiye kadar yerli ve yabancı kaynaklı çeşitli araştırmalara konu olmuş İzmir yangını olayı, hem İzmir şehir tarihi hem de Türk Milli Mücadele tarihi açısından önemli bir yere sahiptir. İzmir'in kurtuluşundan dört gün sonra, 13 Eylül 1922'de başlayan ve iki buçuk gün devam eden İzmir yangını, şehre maddi ve manevi boyutta birçok olumsuzluklar getirmiştir. Tarihimiz açısından böylesine önemli bir olay, bazı İzmirli yazarlar aracılığıyla günümüz edebiyatında da akislerini bulmuştur. Bu yansımaların izleri, bu makale çerçevesinde ele alınan üç İzmirli yazarın bakış açısı üzerinden ana hatlarıyla vurgulanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, ele alınan romanlardan ilki, Efe Moral'ın 2014 yılında yayımladığı *Dido: Bir İzmir Romanı* adlı eseri, ikincisi Mehmet Coral'ın 2003'de yayımlanan *İzmir: 13 Eylül 1922* başlıklı romanı, sonuncusu ise Ferda Bozoklar Ardalı'nın 2011'de yayımladığı *Eleni'nin Kızı Halime* adlı romanıdır. Ayrıca olayların geçtiği tarihsel süreç içinde İzmir'in değişen görünüşleri romanlara yansıyan yönleriyle vurgulanmıştır. Diğer yandan, yangın öncesi ve yangın sonrası İzmir'in genel görünüşü, sosyal, kültürel ve mimari dokusu gibi unsurlar, eserlerde dikkat çekilen yönleriyle değerlendirilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla, İzmir'e ve İzmir yangınına bir de edebî eserlerin gözüyle bakmanın getirdiği yeni ve farklı bakış açılarıyla şehir tarihi üzerinde yapılan çalışmalara küçük de olsa bir katkı sağlaması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İzmir, İzmir yangını, şehir, tarihî roman.

¹ Yrd. Doç. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

e-posta: secil.dumantepe@ikc.edu.tr

VIEW OF İZMİR AND İZMİR FIRE THROUGH THREE CURRENT NOVELS OF THREE AUTHORS OF İZMİR

ABSTRACT

While evaluating the history, culture, and architecture of a city, looking at these items through literary works may contribute to some extent to different attentions, to different points of view related to the city. The İzmir fire incident, which has been the subject of various researches both domestic and foreign, has an important place both in İzmir city history and in the history of Turkish National Struggle. Four days after the liberation of İzmir, the İzmir fire which started on September 13, 1922 and continued for two and a half days, brought many negative effects on material and spiritual dimension to the city. Such an important event in terms of our history has also been found its reflections in today's literature through some İzmir writers. The traces of these reflections have been tried to be emphasized with the main lines through the point of view of the three İzmir authors within the frame of this article. In this context, the first of the novels studied is *the Dido: Bir İzmir Romanı* published by Efe Moral in 2014; the second is Mehmet Coral's novel named *İzmir: 13 Eylül 1922* published in 2003; the last is Ferda Bozoklar Ardalı's novel named *Eleni'nin Kızı Halime* published in 2011. In addition, the changing appearances of İzmir during the historical process of events have been emphasized by the aspects reflected in the novels. On the other hand, elements such as the general appearance of pre-fire and post-fire İzmir, social, cultural and architectural texture have been tried to be evaluated with remarkable aspects in the works. Therefore, it is aimed to make a small contribution to the studies on city history with new and different perspectives brought by looking on literary works to İzmir and İzmir fire.

Key Words: İzmir, İzmir fire, city, historical novel.

Giriş

Bir şehir, tarihî, sosyolojik, kültürel ve bunlar gibi pek çok farklı katmanın birbiriyle etkileşim içinde bulunduğu bir göstergeler bütünüdür. Bir şehrin hafızasını okumak için, tarih anlatıları bize en açık ve kestirme yol gibi görünse de, çoğu zaman edebî eserlerin de bu konuda önemli bir katkısı olduğunu inkâr etmek mümkün değildir. Diğer yandan, bir tarihî roman yazarı, eserine ilham veren tarihsel bir gerçeği, kendi ideolojik ve estetik amaçları doğrultusunda, çok farklı biçimlerde öykülenebilir. Her farklı bakış, aynı tarihsel ana yeni yorumlar, yeni anlamlar getirir.

İzmir, tarih içinde oynadığı rolü, zengin sosyal ve kültürel yapısı, doğal güzellikleriyle şiir, roman hikâye gibi çok sayıda edebî esere konu olmuştur. Halid Ziya'dan Necati Cumalı'ya kadar birçok yazar, hikâye ve romanlarında İzmir'e yer vermişlerdir. Bu eserlerde, özellikle İşgal yılları ve İzmir'in kurtuluşu en fazla işlenen konular arasındadır (Şenel 2012: 79).

Bu makalede, hem İzmir şehir tarihinde, hem de Türk Milli Mücadele tarihinde önemli bir yeri olan “İzmir yangını” olayı, güncel üç tarihî romanın perspektifi üzerinden, tarihî, sosyal ve kültürel bağlamı içinde ana hatlarıyla değerlendirilecektir. Ayrıca olayların geçtiği tarihsel süreç içinde İzmir’in değişen görünüşleri romanlara yansıyan yönleriyle vurgulanacaktır. Ele alınan romanlardan ilki, Efe Moral’ın 2014 yılında yayımladığı *Dido: Bir İzmir Romanı* adlı eseri, ikincisi Mehmet Coral’ın 2003’de yayımlanan *İzmir: 13 Eylül 1922* başlıklı romanı, sonuncusu ise Ferda Bozoklar Ardalı’nın 2011’de yayımladığı *Eleni’nin Kızı Halime* adlı romanıdır.

Romanlardaki tarihsel zamana genel olarak baktığımızda, 20. yüzyılın İzmir’i ile karşılaşırız. Ayrıca, bu yüzyılda, levantenlerin şehrin ticari hayatındaki önemine, sanat, kültür ve mimari alanlarında yaptıkları katkılara da önemli ölçüde dikkat çekilmiştir. Konuyla ilgili pek çok kaynakta da ifade edildiği gibi, yirminci yüzyılın başlarında İzmir, Frenk caddesindeki dükkânları, gezinti yerleri, sinemaları, tiyatroları ile bir Avrupa şehri görünümündeydi. Bunda İzmir’de yaşayan levantenler, azınlıklar ve yabancıların rolü büyüktü. “Levantenler ve yabancılar madenleri, demiryollarını ve limanı işletiyor, Ermeniler ve Rumların da desteğiyle, sanayi ve ticareti ellerinde tutuyorlardı.” (Şenocak 2008: 241). Aynı zamanda, İzmir camileri, kiliseleri ve havralarıyla, farklı dinlere mensup insanların bir arada yaşadıkları bir hoşgörü kentiydi (Şenocak 2008: 135). Ele alınan romanlarda da İzmir’in farklı din, dil ve milletlere mensup insanları bir arada tutan bir hoşgörü kenti olması ayrıca vurgulanmıştır.

Diğer yandan, İzmir’in işgal yıllarından kurtuluşuna ve İzmir yangına kadar geçen süreç, bu romanların temel tarihsel katmanını oluşturur. Özellikle İzmir yangını olayı, romanların kurgusal yapısı ve tematik düzleminde önemli bir role sahiptir.

İzmir’in kurtuluşundan dört gün sonra, 13 Eylül 1922’de başlayan ve iki buçuk gün devam eden İzmir yangını, hem şehre hem de Türkiye’ye maddi ve manevi boyutta birçok olumsuzluklar getirmiştir². Günümüze kadar, bu yangını kimin çıkardığıyla ilgili bazı tezler ve karşı tezler ortaya atılmıştır.³ Temel olarak, dört maddede toplanan bu görüşlerden ilki, kenti sivil Rum ve Ermeni unsurların yardımıyla Yunanlıların yaktığı; ikincisi 1915 olaylarının ve Sevr Antlaşması’yla kurulan Ermeni cumhuriyetinin yitimi ve en sonunda büyük oranda bel bağladıkları Yunan güçlerinin yenilgiye uğramasının yarattığı travmayla Ermeniler’in yaktığı; üçüncüsü kentin Türk mahalleleri dışında kalan kesimini, savaş sonrasında oluşacak yeni ekonomik düzende ticaret ve sanayi kesiminin yabancı egemenliğinde kalmasını istemeyen ve yanan kentlerinin acısını çıkartmak isteyen Türkler’in yakmış olduğu; sonuncusu ise İstanbul’dan sonra en varlıklı ve güzel kent olan İzmir’i uzun ve yıpratıcı bir savaş sürecinden geçen Türklerin yakmasının mümkün

² Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mevlüt Kaya, *İzmir Yangınları*, Kum Saati yay., İstanbul 2013; Murat Köylü, *Küllerinden Doğan Şehir: İzmir 1922*, Araştırma&İnceleme Dizisi: 21, Kripto Kitaplar, Ankara 2010.

³ Konuyla ilgili çalışmaları olan araştırmacılar arasında Oktay Gökdemir, Murat Köylü, Mevlüt Kaya, Engin Berber, Mehmet Coral ve Nail Moralı’yı sayabiliriz.

olmadığı, doğal koşulların beklenmedik değişikliklerle kontrolden çıkması sonucu yandığı yönündedir (Coral 2008: 297).

İzmir yangını ve bunu takip eden mübadele süreci, özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarında İzmir'i büyük bir imar ve iskân sorunuyla baş başa bırakmıştı.⁴ Bu bağlamda, romanlarda, İzmir yangınının şehrin mimari, sosyolojik ve ekonomik yapısı üzerindeki etkilerine de geniş ölçüde yer verilmiştir.

Görüldüğü gibi, tarihimiz açısından böylesine önemli bir olay, bazı İzmirli yazarlar aracılığıyla günümüz edebiyatında da akislerini bulmuştur. Bu yansımaların izleri, bu makale çerçevesinde ele alınan üç İzmirli yazarın bakış açısı üzerinden ana hatlarıyla vurgulanmaya çalışılacaktır. Ayrıca, yangın öncesi ve yangın sonrası İzmir'in genel görünüşü, sosyal, kültürel ve mimari dokusu gibi unsurlar, eserlerde dikkat çekilen yönleriyle değerlendirilecektir. Bu bağlamda, ele alacağımız ilk roman, Efe Moral'ın *Dido: Bir İzmir Romanı* adlı eseridir.

Dido: Bir İzmir Romanı

Efe Moral'ın 2014 yılında yayımladığı *Dido: Bir İzmir Romanı*⁵ adlı eseri, adın da anlaşılacağı gibi, hem bir insanın hem de bir şehrin dönüşümünün hikâyesi üzerine kurulmuştur. İzmir yangını ise, bu iki dönüşüm yolculuğunun tam ortasında yer alır.

Roman, İskenderiye'de zengin bir ailenin tek kızı olarak büyüyüp eğitimi için Rodos'a yollanan Dido ile Yunanistan'ın Patra şehrinde ticaret ve üretimle uğraşan, nüfus sahibi bir ailenin oğlu Nikos arasında Rodos'ta başlayan, oradan İzmir ve Antalya'ya uzanan, mutluluk ve trajedinin birbirine paralel yürüdüğü bir aşkın etrafında gelişir. Bu aşkın en önemli mekânı olan İzmir ise, 1908'den 1980'lere kadar uzanan zaman dilimi içinde hem kendi yaşadığı tarihsel, sosyal ve kültürel değişimler hem de kahramanların hayatlarında oynadığı rol, yarattığı dönüşümler ve kırılma noktalarıyla ikinci bir karakter olarak karşımıza çıkar.

Roman, dokuz bölümden oluşur. Dido ve Niko'nun aşkları üzerine kurulu romanın arka planında, yaşadıkları dönemin tarihsel zemini ve İzmir'deki akisleri bu iki kahramanın bakış açıları üzerinden verilir. Diğer yandan bölümlerin içine yerleştirilen birbirinden bağımsız antik ve tarihî öyküler, romanın tarihsel perpektifini genişleterek ayrı bir katman oluşturur. Dido'nun roman boyunca gördüğü rüyaların gizemi, eserin sonunda Niko'nun eline geçen mektuplar sayesinde çözülür.

Farklı ülkelerde, farklı sosyal ve ekonomik koşullarda yetişmiş olan Dido ve Niko'nun evlenmelerine iki tarafın ailesi de engel olur. Fakat onlar bütün bu engelleri aşarak İzmir'e yeni bir hayat kurmak üzere gelirler. Niko'nun babası tanıdıkları aracılığıyla oğlunun burada iş bulmasını engellemeye çalışır. Bu nedenle, gözlerden uzak olacaklarını düşünerek İzmir'de bir

⁴ Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. (Baran 2015: ss.327-337)

⁵ Efe Moral, *Dido: Bir İzmir Romanı*, Artemis yay., İstanbul, 2014, 368s. Makale boyunca gösterilen sayfa numaraları eserin bu baskısına aittir.

Türk mahallesine yerleşirler. Dido, aşkının peşinden giderek, ailesine arkasını dönse de annesine yazdığı mektuplar aracılığıyla yaşamındaki tüm önemli anları paylaşarak onunla hiçbir zaman bağlarını koparmaz. Dido'nun annesine sıkça yazdığı bu mektuplar, romanın diğer bir katmanını oluşturur.

İzmir ise Dido ve Niko için hem derin bir tutku ile bağlı oldukları bir şehir, hem de içlerinde buldukları tarihsel dönemin İzmir'deki yansımalarıyla hayatlarındaki değişim ve dönüşümlerin merkezi haline gelen temel bir karakterdir. İzmir, ailelerini, yurtlarını geride bırakarak gelen bu iki genç için, aşk ve aidiyet duygusuyla bağlandıkları, “her noktasından denize bir adım, her çeşit insanın birlikte ve refah içinde yaşadığı bir rüya ülkesidir.” (s.34)

Birinci Dünya Savaşı bile ne burada yaşayan halkların ne de bu iki aşığın gündelik hayatını etkilemiştir. Fakat savaşın bitmesinden sonra yaşanan belirsizlik ortamı ve 15 Mayıs 1919'da Yunanlıların İzmir'i işgaliyle başlayan süreç, bu hoşgörü ortamının üzerine gölge düşürmüştü, bu durum Niko ve Dido'nun sakin hayatlarında da ilk kırılma noktası olmuştur.⁶ Anlatıcının ifadesiyle “Büyük Savaş'ı kenardan izleyen İzmir, ancak bittiğinde, onun soğuk nefesini ensesinde hissetmeye başlamıştır.” (s.123) Dido, işgalin ilk günlerindeki İzmir'i, Yunan ordusunun ilk çıktığında Türklere yaptığı zulümler nedeniyle “savaşın teğet geçip barışın katliam yaptığı şehir” (s.136) olarak tasvir eder. Fakat Yunan idaresi altındaki üç yılda, şehre getirilen yeni düzenle, eski rahat günlerine kavuşan Dido ve Niko için, kendi ifadeleriyle bu “Yunan baharı” Türklerin İzmir'i geri almasıyla son bulur. Anlatıcı, Yunanlı askerlerin ve milislerin geçtikleri Türk köylerini yakarak ilerleyen çekilme sürecini, yüzyıllardır süren barışın önce batıdan doğuya sonra da doğudan batıya doğru dev bir süpürge ile süpürülmesi olarak tasvir eder. Ona göre Türk ordusu, bu süpürge'nin baş kahramanlarından biridir (s.140).

Romanda, İzmir yangını'nı hazırlayan bu süreç ve yangın sırasında yaşananlar, 6 Eylül 1922'den başlayarak 14 Eylül'e kadar gün gün anlatılmıştır. Diğer yandan, Anadolu'nun, anlatıcının ifadesiyle Küçük Asya'nın içlerinden gelen göçmenlerin hayatta kalmak için verdikleri mücadeleler, sahile dolan ve burada tahliye edilmeyi bekleyen levanteninden Ermenisine, Yahudisinden Rumuna her kesimden halkın yaşadığı trajediler, Yunan askerlerinin durumu (s.143-146) yer yer vurgulanır. Burada özellikle, yazar anlatıcı, Türk askerleri ve başıbozuk çeteler tarafından Ermeni mahallelerinde gerçekleştirildiği iddia edilen yağma ve gasp olaylarını ayrıntılı bir şekilde tasvir eder (s.152).

Bu süreçte Türk mahallesinde kendilerini nispeten güvende hisseden Dido ve Niko, topladıkları erzakla bir süre evlerine sığınır. Gelecek, bu yıllarda Dido ve Niko için belirsizdir (s.142). On beş

⁶ Yunanlıların İzmir'i işgal yılları, İzmir'in kurtuluşu, İzmir yangını ve Yunanlıların İzmir'den ayrılışına kadar yaşanan süreç ve bu süreçte iki toplum arasındaki ilişkilerin boyutları hakkında ayrıntılı bilgi için Prof.Dr. Bilge Umar'ın (1974) *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri* adlı çalışmasına bakılabilir. Ayrıca, sözü geçen çalışmada, yazar, Yunanlıların şehirden çekilirken yaptıkları yıkım ve tahribata dikkat çekmekle birlikte (s.264), büyük yangını Yunanlıların başlatmış olamayacakları yönündeki görüşünü bazı rapor ve kaynaklara dayanarak açıklar (Umar 1974: 323).

yıldır kendilerini bağına basan bu şehirde, dışarıda kıyamet koparken Türk mahallesinde eğreti bir güvence içinde yaşamının yarattığı vicdan azabı, onların aklına hakim olmaya başlar. Bu düşünceyle dışarı çıkıp yangından zarar gören vatandaşlarına ellerinden geldiğince yardım ederler (s.158).

13 Eylül Çarşamba günü, bu yağma ve cinayetler Punta ve Frank mahallelerine de yayılmıştır. Her an baş gösteren yangınlara yetişmekte zorlanan İzmir itfaiyesinin, yangını söndürmek için girdiği evlerde karşılaştıkları manzaralar, onları alevlerin yaratabileceğinden çok daha fazla etkilemiştir. İngiliz ve Amerikalı yetkililer, geride kalan tüm vatandaşlarını teker teker evlerinden toplayarak körfezde demirlemiş çok sayıdaki savaş gemisine gönderirler (s.161).

Yazar, İzmir yangınının başladığı gün, Peder Abraham Hartunian'ın şahit olduğu ve yangını Türk askerlerinin başlattığı yönündeki iddiaları destekleyici bir manzarayı şöyle anlatır:

“Peder o gün, Türk askerlerin vagonlardan arabalara yükledikleri el bombaları, dinamit ve benzini Ermeni mahallesine taşıdıklarına şahit olmuştu. O gün de Krikor Bagciyan adlı bir öğretmen, saklandığı Raşdiye Caddesi'ndeki Ermeni Kulübü'nün çatısından, çetelerin petrol varilleriyle dolaşıp bunu pompalarla binalara sıkılmalarını izledi. İzmir Petrol Şirketi amblemlili bu variller, Ermeni mahallesinde iki yüz metre aralıklarla yerleştiriliyor, daha sonra komutla, içerikleri binaların üzerine sıkılıyordu. Ateşe verilen ilk hedef Ermeni Piskoposluk Binası oldu.”(s.161)

Daha sonra, İngiliz mahkemelerinde tanıklık eden itfaiyeciler, Tchorbadzis ve Katsaros, yangına ilk müdahale ettiklerinde binalara benzin dökmekte olan Türk askerleriyle karşılaştıklarını, onlara davranışlarının nedenini sorduklarında aldıkları cevabı şöyle aktarırlar:

“Siz emir altındasınız. Biz de emir altındayız. Burası Ermeni mülkü. Bizim aldığımız emir burayı yakmak.” (s.162) ⁷

Doğudan esmekte olan rüzgârla hızlanarak önce Ermeni mahallesini kaplayan yangın, buradan batıya, Frank ve Yunan mahallelerine yönelir. Yangın birçok noktadan çıktığı için itfaiyeciler müdahale etmekte zorlanır. Yangından kaçan halkın tek umudu, sahildeki gemilere ulaşabilmektir. Fakat, bu süreçte, Türk askerlerinin, kıyıya çıkan yolları tutarak, sahile ulaşmaya çalışan bu insanları nasıl engelledikleri, sadece bu kısa yolculukta binlerce insanın hayatını kaybettiği (s.163) ve İzmir'in anlatıcının ifadesiyle adeta “bir toplu katliam fotoğrafına dönüştüğü” anlatılır (s.167).

Romanda, yangının başladığı ilk gün yaşanan trajedi şöyle resmedilmiştir:

⁷ Yazar, İzmir yangınının anlatıldığı bölümlerde Giles Milton'un *Paradise Lost* (Sceptre, 2008) ve Marjorie Housepian Dobkin'in *Smyrna 1922: The Destruction of a City* (Newmark Press, 1998) kitaplarında yer alan görgü şahidi ifadelerinden yararlandığını belirtir. Buradaki alıntıda yer alan ifade de Giles Milton'un kitabından aktarılmıştır (Milton 2009: 201).

“13 Eylül 1922 günü İzmir, sadece halkını değil servetini de alevlere teslim etmişti. Şehir merkezinde evlerde bırakılmış her şey, bankalar, dükkanlar depolardaki mallar, resimler, sanat eserleri, kütüphaneler, üniversite, şehrin yüz yılı aşkın zamandır biriktirdiği bütün servet yanıyordu. O akşam, üç kilometre boyunda ve ortalama altmış metre eninde bir alanda, bir yanları alev, diğer yanları denizle sınırlanmış bu yarım milyon insan güneşin battığının farkına bile varmadı. Alevler Kordon’daki evleri de sarmıştı. Çılgınlıklar kilometrelerce öteden duyulabiliyordu. İnsanların üç seçeneği vardı ölmek için; önlerindeki deniz, arkalarındaki yangın veya ara sokaklarda ellerinde silahlarla bekleyen Türkler.

.... Öyle bir an geldi ki, halkın çılgınlıklarını bastırmak için körfezdeki savaş gemileri, orkestralarına çalma emri verdi. İzmir, Leoncavallo ve Strauss eşliğinde yanıyordu.”(s.168-169)

Diğer yandan romanda yabancı basının yaşanan durumlar karşısındaki tavrına da yer verilir. ⁸ Bu yangına şahit olan Amerikan basınının görüşü ve gazetelerine yansıttıkları, yangını Türk askerlerinin çıkardığı, azınlıklar sorununa bu şekilde bir çözüm bulunduğu yönündedir (s.170).

Yazar, İzmir’in o kozmopolit şehir kimliğinin yangın ile sona erdiğine işaret eder. Bu yangının şehrin mimari dokusunda yarattığı yıkım da şöyle ifade edilir:

“İzmir, yüzyıllardır, Yunan, Fransız, İngiliz ve İtalyan mimari anlayışıyla yan yana inşa edilen, normalde bu biçimiyle sakil duracak binalardan oluşuyordu. Bu mekânlar özen ve incelikle tasarlandığından, birlikte bir tarz oluşturmuş, özgün bir kent yaratmıştı. Kordon’da, ana caddelerde, Punta ve Frank mahallesinin ara sokaklarında, istisnasız her ziyaretçinin derinden etkilenmesine, bu neden olurdu. Bournabat ve Buca’da İngiliz, Paradise’da Amerikan tarzı yapılar hâkimdi. Bütün bunların ortak paydası; İyon geleneğinin resmedildiği Dorik sütunlar, beyaz ve siyah taş binalar olmuştu. Bu gelenek, görsel olarak güzel olduğu kadar sağlam yapılar üretmesiyle de ünlüydü. Doğal güçler, bir deprem kenti olan İzmir’i çok uzun süredir yıkamamıştı. Fakat bu Çarşamba, bütün binaların yüzü kararmış, tam önlerinde süren felaketin karşısında parlayan eylül güneşine rağmen, görkemlerini kaybetmiş görünüyorlardı.” (s.160)

İzmir yangınından sonra, Cumhuriyetin ilk yıllarında şehrin değişen sosyal ve kültürel çehresi ise Nikos’un bakış açısından yansıtılır:

“Eski günlerde, kıyı tarafında görünmesi gereken görkemli tiyatrolar, sinemalar ve otellerden eser kalmamıştı. Bunlar, yangından sonra yıkılmış, yerlerine ya iki katlı, iptidai işyerleri yapılmıştı ya da boş bırakılmıştı. İkinci Kordon’u denize bağlayan sokakların sayısı artmış, fakat eskiden bunların oluşturduğu küçük meydanıklarda bulunan kahvehaneler ortadan kalkmıştı.”(s.288)

⁸ İzmir yangını kimin çıkardığıyla ilgili o dönemin yabancı basınının görüşleri konusunda bilgi veren kaynaklara bakıldığında, genel olarak Amerikan basınının yangının sorumluluğunu Türklere yüklediğini (Göktürk 2016), Fransız basınının ise bu durumdan Rumları ve Ermenileri sorumlu tuttıkları görülmektedir (Gökdemir 2007).

Yangın öncesi, İzmir'in kozmopolit kimliğini yansıtan mimari tarzı, yangından sonra ve bunu takip eden Cumhuriyetin ilk yıllarında bu kimliğinden sıyrılarak Türklerin yaşam tarzları ve üslubunu kuvvetle yansıtır hale gelmiştir. Romanda, bu durumun, şehrin mimari dokusunda yarattığı değişim şöyle tasvir edilir:

"Eskiden farklı mimari kökenlere sahip olmalarına karşın, kıyı boyunca birbiri ardına tekrar edilen binaların, İzmir'e özgü bir perspektifi, kültürel bir mozaikten oluşan uyumu vardı. Bunun yerini, tamir edilmekten yorgun düşmüş cepheler, aralarındaki açıklıklara kondurulmuş, sanki Türk mahallesinden sökülüp buraya taşınmış gibi görünen derme çatma yapılar ve yaşlı bir adamın ağzındaki eksik dişler gibi sırtan, toprak ve molozla doldurulmuş boşluklar almıştı. Zihnindeki resimde var olan, farklı milletlerin bayraklarının yarattığı renk cümbüşü yerini, evlerin içini gizleyen ağır perdelerin monoton, koyu renk pastellerine, en çok da yeşillere bırakmıştı." (s.289)

İzmir felaketi, Dido ve Niko'ya küllerinin arasından bir hediye sunar. Yıkıntıların arasından hayatlarına giren beş yaşında bir kız çocuğunu, Philomena'yı evlat edinirler (s.198). Büyük yangından sonra başlayan mübadele süreci, artık üç kişilik olan bu küçük aileyi İzmir'den ayırmıştır. Ne ailelerinin yanına dönebilirler ne de o yıllarda fakirlikle mücadele eden Yunanistan'a. Sonunda Girit'ten gelen üç müslüman göçmen kimliğiyle Mehmet, Güzin ve Döne olarak Antalya'da yeni bir hayata başlarlar. Yıllar sonra, onlara yaşattıkları bütün acılara, ayrılıklara rağmen ruhen yakın kaldıkları bu şehre daha geniş bir aile olarak geri döneceklerdir. Çünkü bütün kimliklerin üzerinde bir duyguyla hem birbirlerine hem de İzmir'e olan bağlılıkları, onlara yaşadıkları tüm zorluklara karşı daima bir çıkış yolu sunar.

Dido'nun, henüz küçük bir çocukken kendilerini terkettiğinden beri rüyalarında gördüğü, yıllarca İsmail amca olarak tanıyıp sevdiği yakın aile dostları İsmail Bey, aslında Dido'nun gerçek babasıdır. Bu durum, romanın sonunda İsmail Bey'in annesine yazdığı mektupların Niko tarafından bir tesadüf sonucu bulunmasıyla ortaya çıkar. Fakat, Dido bu gerçeği öğrenmeden hayata veda etmiştir. Bu şekilde yarı Türk yarı Rum bir ailenin çocuğu olduğu ortaya çıkan Dido'yla Niko'nun aşkının, ya da genel olarak sevginin tüm din ve millet ayrılıklarının da üstünde olduğu bir kez daha vurgulanmış olur. Dido, Niko ve Philomena, "birbirlerine yabancı, ayrı topraklarda doğmuş, farklı kültürlerin yarattığı bu üç insanı"(s.241) bir arada tutan en büyük etkenlerden biri de İzmirli olmaktır:

"...Niko'nun kafasında Yunan, Türk, Yahudi veya Ermeni olmaktan çok İzmirliydi ikisi de. Hem de doğarak, İzmir'e mecbur kalarak değil; aşkla, bilinçle yaptıkları bir seçim ve verilen zorlu mücadele sonunda İzmirli olmak, edinilmiş bir haktı ikisi için de. Bedeli ödenmiş bir hak." (s.351)

Romanda, İzmir'in kozmopolit kimliğinin yanısıra bütün dinleri, milletleri ve kültürleri birleştirici bir yapısı olduğu vurgulanır. Birçok dini inanışın, onlarca milletin bir arada yaşadığı şehirde, anlatıcının ifadesiyle hepsi İzmirlilik'te birleşmiştir. Bu durumun, İzmir'de kendine özgü bir

sosyal düzenin oluşmasına neden olduğu belirtilir. Levantenlerin milli geçmişleri farklı olsa da yüzyıl boyunca yapılan evlilikler neticesinde hepsinin artık İzmirli sayıldığı, anlatıcının ifadesiyle kimsenin kimseye üstün olmadığı bu ortamda, çok farklı nedenlerle yıllar önce bir araya gelerek kurdukları ortak yaşamları, ortak kültürleri yine özgür iradeleriyle yaşadıkları ifade edilir (s.110).

Dido ve Niko da kendilerine getirdikleri güzelliklerin yanında bütün zorluklara karşın ne İzmir'den ne de İzmirli olmaktan vazgeçerler. Kahramanların birbirlerine ve bu şehre duydukları aşk, onların her zorluktan kurtulmalarında manevi bir güç kaynağı sunar. İzmir, onlar için hem aşklarının tanığı, aynı zamanda yarattığı zorluklarla engelleyici, fakat bu zorlukları aştıkça kahramanları eskisinden daha kuvvetli bağlarla hem kendine hem birbirlerine çeken yardımcı rolündedir. Neredeyse bir asra yakın bir zamanına şahitlik ettikleri İzmir, bu süreç içinde büyük değişimlere sahne olsa da değişmeyen tek şey Dido ve Niko'nun bu şehre ve birbirlerine duydukları bağlılıktır.

Cumhuriyetin ilerleyen yıllarında Yunanlılar ve azınlıkların durumu, Yunanistan'dan gelen Türk asıllı göçmenlerin yaşadığı zorluklar, hükümetin 1942 yılında çıkardığı Varlık vergisinin yarattığı sorunlar eserin hem tarihi arka planında hem de kahramanların hayatlarına yansımalarıyla eserde yer alır. Tüm bu süreçte "İzmir, üzerinden silindir gibi geçen felaketlere karşın, hâlâ sokaklarda yaşanan bir kent"(s.295) olarak tasvir edilir.

Romanda kendisine bağlananlara aşkı, tutkuyu, ayrılığı, acıyı, mutluluğu bir arada sunan bir kent olarak ifade edilen İzmir, kahramanların zihinlerinde çeşitli imgelerle resmedilmiştir. Niko'nun İzmir'e ilk geldiğinde gemiden sahil boyunca seyrettiği bu şehir, "mavi, beyaz, toz ve mavinin sırasıyla birbirini takip ettiği, felaket veya düğün" (s.36) olarak imgeleminde yer edecektir. Sevdiği kadına kavuşmayı beklediği günlerde ise, bir "sunak", "bu sunağın hizmet etmesi gereken Tanrıça ise sevdiği kadın"dır (s.44). Dido'yla kavuşup İzmir'de bir hayat kurdukları ve gündelik yaşamı, tüm güzellikleriyle şehrin kendilerini içine aldığı zamanlarda ise İzmir, "bin yaşında, cilveli, aşüfte ve istediğini elde eden bir kadın" olarak resmedilir (s.159). Dido ise, İzmir'i büyük bir han, burada yaşayanları da hancıya benzetir (s.138).

Romanda ayrıca, İzmir'in sosyal hayatı, mekânları, ticaretteki yeri hakkında bilgiler verilir. İzmir "bütün yolların birleştiği kavşak, her şeyin alınabildiği, aynı zamanda her şeyi de satabileceğiniz bir ticari mihrap, en güzel kilisenin, en yüce dağın şehri" olarak tanımlanır (s.34). İzmir'in ticaretteki üstünlüğünün bir nedeninin de sattıkları ürün kadar, şehrin yarattığı güven, bilgi birikimi ve verimlilik olduğu ifade edilir (s.39). Ayrıca, bu bağlamda, levantenlerin şehrin ticari hayatındaki önemi, sanat, kültür ve mimari alanlarında yaptıkları katkılar da vurgulanır.

O dönemde ticaretteki gücü, gösterişli dükkanların, kiliselerin çoğunun üzerinde yer aldığı caddesiyle şehrin atardamarı olarak nitelendirilen Frank caddesi (s.92), o dönemdeki adlarıyla Kordelya, Punta, o zamanlar bir balıkçı köyü olarak tasvir edilen Bayraklı (s.113) gibi semtleri, Rum, Ermeni, Türk mahalleleri kahramanların yaşantıları aracılığıyla eserde yer bulur. Örneğin,

Dido'yla Niko'nun evlerinin bulunduğu Türk mahallesi Dido'nun annesine yazdığı mektupta şöyle resmedilir:

“Evimin bulunduğu mahalleyi görmelisin annem. Sokaklar daracık. Hiçbiri düz değil. Yürürken karşına bir ev çıkıyor; yol bunun etrafında dolaşılıyor. Sanki birileri gelmiş, içinde yaşamak için değil ama etrafa evler yapıp gitmiş. Sonra başkaları gelip bunlar orada hazır olduğu için yerleşmişler gibi. Hepsi bir katlı, iki katlı derme çatma. Ama içleri temiz, büyük. Güzel eşyalarla döşedik, rahat oldu, sevimli oldu.” (s.107)

Eserde, İzmir'de yaşayan levantenlerin, Yunanlıların, Ermenilerin, Yahudilerin sosyal hayatlarından sahnelere de yer verilir. Hepsinin kendilerine ait rutinleri ve alışkanlıkları olmakla birlikte genelde İzmir kozmopolit kentli yaşamı ve adetlerini sürdürdükleri vurgulanır (s.116). Diğer yandan, şehrin kozmopolit ve aristokrat havasına dikkat çekilirken roman kişilerinin yaşantıları aracılığıyla eğlence ve kültür hayatından izlenimler de aktarılır.

Anne tarafından Türk ve baba tarafından Rum bir ailenin üyesi olan Efe Moral, Dido ve Niko'nun hikâyesinde, İskenderiyeli ve Yunanistanlı babaanne ve dedesinin izlerini takip ettiğini belirtir. Kendisi de aynı zamanda bir tarihçi olan Efe Moral, romanının tarihî planını yazarken, hem İzmir tarihi ile ilgili belge ve kaynaklardan hem de kentte yaşayan levanten, Rum ve Yahudi ailelerin anılarından yararlandığını ifade eder. Eserinin sonunda, özellikle İzmir yangınının anlatıldığı bölümlerde, başlıca iki kaynaktan faydalandığını belirtir. Bunlardan ilki, Giles Milton'un *Kayıp Cennet'i (Smyrna 1922)*, diğeri ise Housepian-Dobkin'in *İzmir 1922 Kozmopolit Bir Kentin Çöküşü* adlı kitaplarıdır. Daha çok, olaylara tanıklık etmiş yabancıların gözlemlerini aktardıkları yazı ve belgelere, levanten hanedanlarının mektuplarına, günlüklerine ve hatıralarına dayanarak oluşturulmuş olan bu iki kitap da, Türklerin İzmir'i yaktığı yönündeki tezleri destekleyen bir bakış açısıyla oluşturulmuştur. Bu bakış açısının izlerini, romanda hem anlatıcının ve kahramanların ifadelerinde, hem de olayların aktarılışında açıkça takip etmek mümkündür.

İzmir: 13 Eylül 1922

Ele alacağımız ikinci roman, Mehmet Coral'ın *İzmir: 13 Eylül 1922*⁹ adlı eseridir. Roman, bu kez 2002 yılının İstanbul'unda yolları kesişen iki karakterin, Işık ve Alev'in üzerine kurulmuştur. Fakat burada 1820'lerden başlayıp 1922'de İzmir yangınıyla sonuçlanan tarihî plan, iki çağdaş kahramanın hayatlarında gizli kalmış noktaları aydınlatan bir rol üstlenir. Bu tarihsel zemin, Işık'ın gördüğü kabusların sırrını çözmek için katıldığı, geçmiş yaşam hipnozları sırasında anlattıklarıyla oluşur. Aslında bilinçakışı tekniğinin farklı bir tarzda kullanıldığı bu hipnoz bölümlerindeki reankarnatif öykülerde Işık, Hristos Konstantin Asomatos adında, Yunanlıların Megali İdeasi'nin stratejik temellerini hazırlaması için yetiştirdiği üst düzeyde bir isim olarak

⁹ Mehmet Coral, *İzmir: 13 Eylül 1922*, Doğan Kitap, İstanbul, 2003, 228s. Makale boyunca gösterilen sayfa numaraları eserin bu baskısına aittir.

karşımıza çıkar. Bu karakter aracılığıyla, Yunanlıların 'Büyük Ülkü'sünün uzak Platoncu geçmişinden, Bizans'taki yapılanmasına ve sonunda İzmir ve Anadolu'yu işgaline dek geçirdiği süreç, Anadolu coğrafyası üzerine yapılan planlar gözler önüne serilir.

Alev'in, tercüme işini üstlendiği Fransız bir gazetecinin, 1922 yılında, Anadolu'da, genelde Atatürk'e ilişkin tanıklık ettiği olayları yarı kurgu tekniğiyle anlattığı eserinden yaptığı alıntılar, romanın diğer tarihsel perspektifini oluşturur. Çağdaş kahramanlar ve tarihsel kişiliklerin iki ayrı katmanda yürüdüğü romanın sonunda, bu iki tarihî planın, birbirine tuttuğu aynadan karakterlerin hayatlarında geçmişleriyle ilgili gizli kalmış sırların çözüldüğüne şahit oluruz.

Eser, on dokuz bölümden oluşur. Küçük bir araştırma şirketinin sahibi Işık Kansoy, bir iş toplantısı sırasında Alev'le tanışır. Aslen Fransız olan Alev'in, Işık'ın şirketinde çevirmen olarak işe başlamasıyla aralarındaki arkadaşlık da ilerlemeye başlar. Alev, İstanbul'a ilk geldiğinde kısa süren bir evlilik yapmış, ancak ayrıldıktan sonra da kocasının soyadını kullanmaya devam ederek Alev İzmirli adını almıştır. Böylece topluma daha iyi uyum sağlayacağını düşünmektedir. Daha ilkokula giderken Fransız donanmasında bir deniz subayı olan babasını kaybeden Alev'in ailesiyle ilgili bildikleri sınırlıdır. Annesinin geçmişiyle ilgili gizli kalmış noktalar, anne tarafından kimseyi tanımaması Alev'in zihnini hep meşgul etmiş, bu konuyla ilgili soruları hep yanıtız kalmıştır. Bir süre sonra annesinin evde çıkan bir yangında hayatını kaybetmesi, bu yangında kızının ileride sorularına yanıt bulabilmesi için yazdığı günlüğün de kül olması, geçmişinin izlerini de büyük ölçüde kaybetmesine neden olur. Geçmişinin kopuk halkası annesi ve günlükle beraber kaybolur.

Alev, İstanbul'a geldikten sonra bir Fransız gazetecinin yazdığı *Küçük Asya Mektupları* adlı eseri tercüme etmeye başlar. Bu eserde, yabancı bir gazetecinin 1922 yılından 29 Ekim 1923 Cumhuriyetin ilanına kadar olan süreçte tanıklık ettiği olaylara ilişkin izlenimleri aktarılır. Bu mektuplar aracılığıyla, yabancıların Türklere ve İzmir'e bakış açısını da romanda izlemek mümkündür. Aynı düzlemde, İzmir'de yerli ve yabancı halkın eğlence hayatı, İzmir'de ticarete yön veren yabancı şirketlerin durumu da yansıtılır. Bu tercümelerde, reankarnatif öykülerdeki Mr.Konstantin Asomatos, Yunan valisinin yardımcısı olarak karşımıza çıkar (s.165). Bu eser, romanın sonunda aynı zamanda Alev'in geçmişinde gizli kalmış parçalardan birini aydınlatma görevini de üstlenir.

Işık'ın Alev'le tanıştıktan sonra geceleri görmeye başladığı garip düşler, hayatını gittikçe zor bir hale getirmiştir. Işık'ın karabasanlarının nedenini ise, geçmiş yaşamlarından birinin yüzeye vurmasında ararlar. Işık'ın ateşten korkması, rüyalarında gördüğü ateş, sirenler, kabaran deniz ve boğulan kadın imgesi, günlük yaşamını da ele geçirmeye başlar. Eserin tarihî katmanını oluşturan bu reankarnatif öyküler, Işık'ın girdiği hipnoz seanslarıyla anlatılır. Bu öyküler, 2002 yılının Haziran ayında yapılan 7 hipnoz seansının kayıtlarından oluşur.

Bu alt öykülerde Işık, Hristos Konstantin Asomatos adında Yunanlıların Megali ideaları için yetiştirdiği üst düzey bir kişi olarak karşımıza çıkar. Bu öykülerde, ayrıca Hristos'un aracılığıyla

Yunanlıların Türklere bakışı, büyük ideallerine ulaşmak için Türklere karşı giriştikleri mücadeleler, yaptıkları stratejik planlar anlatılır. Hristos da bu idealin beyni olması için seçilmiş kişilerden biridir. Çocukluğundan itibaren bu ülkü için özenle yetiştirilen Hristos, bu idealin siyasi ve ekonomik kurgusunda önemli görevler üstlenir. İzmir ise tüm bu faaliyetlerin merkez noktasında yer alır.

Işık'ın hipnoz seanslarından oluşan bu öykülerin tarihî arka planı, 1820'lerde Sakız Adası'ndan başlayıp 15 Mayıs 1919 Yunanlıların İzmir'i işgali, 9 Eylül İzmir'in kurtuluşu ve ardından gerçekleşen İzmir yangınına kadar devam eder. Diğer yandan, bu öykülerde 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan petrolün yeni dünya düzeninin kurulmasında oynadığı rol, yirminci yüzyılın başlarından itibaren dış güçlerin Osmanlı toprakları üzerindeki giderek artan baskıları ve Anadolu coğrafyasındaki çıkar ve üstünlük kavgaları İzmir üzerinden değerlendirilir (s.115).

Hipnoz seanslarının son kaydında, Fransız gazetecinin mektuplarda anlattıklarıyla Hristos K. Asomatos'un hikâyesi birleşir. Kentin en varıl levanten ve Rumları, bu Fransız gazeteci ile birlikte Türk yönetiminin yeniden tesis edilmesinden sonra kurulacak düzeni konuşmak için toplanmışlardır. Bu, Musul ve Kerkül petrollerinin, Mustafa Kemal'in önderliğinde yeni kurulacak Türk hükümetinin elinde kalacağını öngören dış güçlerin üst düzey temsilcilerinin bu pastadan pay almak için yaptıkları bir toplantıdır. Hristos, burada Yunan çıkarlarının temsilcisi olarak karşımıza çıkar.

Diğer yandan, bu alt öykülerde, yirminci yüzyılın İzmir'inin kültürel, ekonomik ve ticari hayatından da izlenimler aktarılır. Bu yıllardaki Osmanlı İzmir'inin kozmopolit kimliği şöyle vurgulanır:

"Yirminci yüzyılın ilk yıllarında İzmir bir açık şehir gibi. Yaklaşık 250 000 nüfusu var. Bunun yarıya yakını Türk, 70 000 civarında Rum, 10 000 kadar Ermeni, bir o kadar da Yahudi var. Levanten ve Frenkler genel nüfus yapısının çok küçük bir bölümünü oluşturmakla birlikte kentte üretilen zenginliğin aslan payına sahip.

Türkler bu güzel kentlerine 'Gâvur İzmir' derler. Pek de haksız sayılmazlar. Zira şehir yalnızca nesnel olarak Osmanlı mülkünün bir parçası gibidir. Gümrük antrepolarının bulunduğu mahalden, tüm rıhtım ve Kordonboyu'nca yabancı bayrak ve flamalar sallanır..."(s.108)

1900'lü yıllarda İzmir'in büyük bir ticaret kenti olmasında yabancıların oynadığı rol, levanten, Rum ve Ermeni nüfusun İzmir'deki yerleşim bölgeleri, varlık gösterdikleri mekânlar, semtler, mahalleler ayrıntılı bir şekilde anlatılır (s.108-110). Bu bakımdan kendilerine verilen geniş ayrıcalıklarla birlikte kentin ticaret ağını elinde tutan yabancıların yanında Türklerin konumu şöyle ifade edilir:

"Kent nüfusunun yarısından çoğuna sahip olmalarına karşın, Rum, Levanten ve Avrupalıların yaşadığı yerleşimlerin kaymak tabakalarında Türkleri ancak hamal, arabacı, bezirgân, zaptiye ve

asker olarak görmek mümkündür. Diğerleriyle kıyaslandığında tüccar, sanayici, ihracatçı ve girişimcileri parmakla gösterilecek denli az sayılırdı. İmparatorluğun tüm varsılığının bir numaralı ihracat merkezi olan kentin Türk yöneticileri vergi toplamaktan dahi âcizdi.” (s.114-115)

Bu öykülerde, İzmir’in Yunan işgalinden kurtulma süreci, hemen ardından başlayan İzmir yangını ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Ermeni mahallelerinde Türk askerlerine karşı büyük bir direniş olduğu, birçok evde cephanelikler ve dolu benzin bidonları olduğu, bunlarla Türk askerlerine direniş gösterdikleri vurgulanır. Diğer yandan Türk askerinin bu direnci kırıp Ermeni mahallesini işgal etmeye başlarken, askerin arkasından gelen bir sürü başıbozuk çapulcu çetelerin de yağmalama olaylarına karıştıkları aktarılır (s.195).

13 Eylül Çarşamba yangın günü şöyle tasvir edilir:

“13 Eylül Çarşamba günü, bu mevsimde her zaman genelde denizden, yani batıdan esen rüzgâr, öğlene yön değiştirmeye, doğudan ve güneyden esmeye başladı. Kent, sanki başına gelecek olan felaketin önsezisiyle büyük bir sessizliğe bürünmüştü.” (s.196)

Ermeni mahallesinde başlayan yangın, Rum ve Frenk mahallelerine doğru hızla yayılır:

“Rüzgâr sanki usta bir terzinin elinden ısmarlama biçilmiş gibi, Türk mahallelerinden uzak durarak, cehennemden soluğunu bu kez denize yakın olan Rum ve Frenk mahallelerine doğru üflemeğe başladı. Gözle görünür bir hızla önüne gelen her şeyin üzerinden bir çığ gibi katlanarak yuvarlanıyordu. Kulakları yırtan çatırdamalarla birlikte yangının kokusu da ta Kordonboyu’na dek ulaşmıştı. Akşam saatlerinde, yangının önünden panik halinde kaçışan insanlar Rıhtım boyunca istif olmaya başladılar. Karşılarındaki karanlık su kütlesiyle hemen arkalarındaki ateş duvarı arasında, çaresiz titreşerek bekliyorlardı artık.” (s.196-197)

Romanda, İzmir yangını sırasında sahilde toplanan insanların yaşadıkları çaresizlik, Hristos’un gözünden tasvir edilir:

“Rıhtımda tam bir küçük kıyamet yaşanıyordu. İzmir’in ve Anadolu’nun içlerinden kopup gelmiş binlerce, belki de on binlerce kişi, yük arabalarıyla, sırtlarında denkeri, ellerinde bavulları ve taşıyabildikleri kadar özel eşyalarıyla, kendilerini Yunan anakarasına yakın bir adaya ulaştırabilecek bir tekne bulabilmek için birbirini yiyordu. En büyük felaketin eşiğinde bile çıkarıcılıklarından hiç vazgeçmeyen girişimci soydaşlarım, küçük sandallara bile on kat, yirmi kat fazla para talep ediyor, biçare insanları ümitsizlikten kıvrandırıyorlardı.

Derme çatma tekneler rıhtımdan su kesimine dek dolmuş olarak ayrılıyorlardı. Kimileri daha kıyıya tam yanaşmamış teknelere atlamaya çalışırken denize düşüyordu. Bu insanlara kimse el uzatmıyor, rıhtımın bir iki metre ötesinde çırpına çırpına boğuluyorlardı!..

Kimileri de umudu açıkta demirli duran savaş gemilerine sığınabilmekte arıyor, ancak gemi hizasına geldiklerinde hayat yarışını yitirdiklerini anlıyorlardı. Dev gemiler merdivenlerini kaldırmış, iskelelerini içeri çekmişlerdi. Demir zincirine tutunarak tırmanmak isteyen zavallılara geminin deniz erleri ellerindeki uzun sıriklarla vuruyor, hatta üzerlerine kaynar su dökerek onları haşlıyorlardı..” (s.197)

Yangının İzmir’de yarattığı büyük yıkım, aynı öyküde şöyle özetlenir:

“Benim hesaplamalarıma göre yirmi beş binin üzerinde ev, beş bin civarında işyeri tamamen kül oldu. Bunların arasında, en başta Avrupa’daki emsallerini aratmayacak bir görkemde olan Theatre de Smyrne var. Kentin en güzel binalarından biri olan ve işgal sırasında Avcılar Kulübü’nden sonra Yunan başkomutanlık karargâhı olarak kullandığımız Kramer Palas Otel, İzmir Palas, İngiliz, Avusturya, Rus, Fransız, İtalyan postaneleri...

Café de Paris, Sporting Club, Café de Alhambra...

Fransız, İngiliz, İtalyan, Danimarka, Hollanda konsoloslukları...

Aya Fotini, Aya Yorgi ve tüm Ermeni ve Rum kiliseleri ile Fransız Katolik Kilisesi...

Düyunu Umumiye’nin ‘Regie des Tabacs’ idare binası...

Frenk mahallesinin efsanevî mağazaları, Ektayolo, Şerme, Bonmarşe, Stein, Louvre...

Kentin bütün büyük hanları...

Başta Splendid Palas ile Grand Hotel Huck olmak üzere, Frenk mahallesi ile rıhtım mahallesine dağılmış tüm oteller...

Anadolu, İtibarı Millî, Atina, Selanik bankaları ve Peştemalcıbaşı tamamen yandı, kül oldu...” (s.201)

Fakat Hristos, yangının korkunç uğuldamaları dışarıda yankılanırken, evine kapanıp, Rus besteci Alexander Scriabin’in ‘Ateşin Şiiri’ adlı müzik kompozisyonunu dinler. Sonra da bu filozof bestecinin konuyla ilgili söylediklerini düşünür. Bu besteciye göre; “ancak bir yangın insanlığın yeniden doğuşunu sağlayabilecektir.” (s.199) Reankarnatif öykülerin sonuncusu olan 7. kayıt, Hristos’un, karısını ve kızını bir gemiyle Yunanistan’a gönderdikten sonra kendisinin küllere teslim olmasıyla sonlanır.

Bu konuyu, Gaston Bachelard’ın ‘ateşin psikanalizi’ne dair görüşleriyle ilişkilendirmek mümkündür. Hristos, kendini yangına teslim ederek ölümü seçer. Böylece, günahlarından arınmış olarak bir yeniden doğuşun mümkün olabileceğini düşünmektedir. Ateşle ölüm kavramları arasındaki ilişki eski zamanlara kadar dayanır. Bachelard’a göre ateş, insanda değiştirme, zamanı hızlandırma ve yaşamı sonucuna ulaştırma isteği uyandırır. Böyle bir kişi için yokoluş, ölümden

öte bir şey, bir yenilenmedir. Bachelard, ateşe olan sevgi ve saygının, yaşama ve ölme içgüdülerinin birleştiği bu diyalektiğe, 'empedokles karmaşası' adını verir (Bachelard 1999: 27).

Romandaki bu reankarnatif öykülerdeki Hristos karakteri, bir üst katmanda Işık karakteriyle karşımıza çıkar. Böylece, bu öyküler aracılığıyla iki zıt karakterin temsilcisi, iki ayrı ülküyü savunan kişi, Işık karakteri üzerinde birleştirilmiştir. Işık, kayıtların bu noktasında artık karmik düzlemde eşitlenmek üzere olduğunu, geçmiş yaşantısıyla hesaplaşma noktasına geldiğini hisseder. Artık karabasanları sona ermiş, ruhunun en mükemmel aşama olan hiçliğe ulaştığını hissetmiştir. Bu duygular ışığında, içinde güçlü bir uçma isteğiyle uçağına biner. Ve burada, gökyüzünde, hayatında tüm gizli kalmış sırlar, kendisine açılır. Bir önceki yaşamında Hristos olduğunu, karısı Helena'yı, kızı Mastika'yı hatırlar. Bir önceki yaşamıyla bütünleştiği gökyüzündeki son dakikalarında belleğinde beliren görüntüler içinde gördüğü Mastika'nın kucağındaki kız, şimdiki yaşamında Alev olarak karşısına çıkmıştır. Geçmiş yaşamıyla olan bu bütünleşmeden sonra Işık, uçağının düşmesiyle ölür. Vedantik yeniden doğuş felsefesine inanan Işık'ın ruhu, koptuğu özüyle tekrar bütünleşme yolundaki macerasını tamamlamıştır.

Işık'ın kendisini ölüme bırakması da, onun için bir yokoluş değil, geçmiş yaşamıyla bütünleştiği bir yenilenmedir. Yazarın, kahramanlarını isimlendirmesi de, onların geçirdiği manevi ve ruhsal dönüşümleri simgeler niteliktedir. Burada, Işık ismi, aynı zamanda karakterin reankarnatif öykülerin çözülmesi sonucu yaşadığı içsel aydınlanmayı da çağırıştırır. Bu noktada, ateşi 'arılık'ın sembolü olarak 'ışık' kavramıyla ilişkilendiren ve aynı bağlamda onu ülküleştiren Bachelard'a tekrar dönebiliriz. Bachelard'a göre, 'ışık', yanma olayının özüdür. Bu nedenle, arılık ve tinsel aydınlanmanın sembolüdür (Bachelard 1999: 121). Diğer yandan, bir ışık kaynağı olarak 'alev' de aynı paralele değerlendirilebilir.

Işık'ın ölümüyle Alev, Fransız gazetecinin eserinden yaptığı çevirinin son kısmını yarım bırakır. Fakat, bir başkasına yaptırılan çevirinin son bölümünde, Alev'in hayatındaki sırlar da aralanır. Bu son bölümde, Yunan hükümetinin Anadolu'daki yenilgisinden sonra bu yenilgide payı olanların askeri mahkemelerde cezalandırıldığı, bunlardan birinin de Hristos olduğu anlatılır. Fakat Hristos yangında ölmüş, karısı Helena ve kızını bindirdiği İzmir'den kalkan gemi Atina'ya varamadan batmıştır. Bu gemiden tek kurtulan kişi Mastika ise, Hristos'un kızı olması nedeniyle Yunan vatandaşlığından çıkarılmıştır. Mastika, daha sonra onu son anda bularak boğulmaktan kurtaran bir Fransız gemisinde tanıştığı deniz subayıyla evlenmiştir. Alev, Yunan vatandaşlığından çıkarılmış olan ve özgeçmişinin izlerini silmek için ismini değiştiren Mastika'nın kızıdır. Çevirinin yayınlanmaktan vazgeçilmesiyle Alev, bu sırrı öğrenemez.

Eserde, İzmir yangınının anlatıldığı kısımlarda, roman kurgusuna paralel olarak temelde üç ayrı bakış açısının izleri görülür. Reankarnatif öykülerde, Hristos aracılığıyla aktarılan Yunanlıların bakışı; Fransız gazetecinin eserinden yapılan alıntılarda, müttefik ulusların bakış açısı; ve üst anlatıda Işık'ın kendi okudukları ve babaannesinden dinlediği anektodlarla aktarılan Türklerin bakış açısı. Örneğin, Işık, Alev'le birlikte İzmir'e yaptıkları bir gezinti sırasında, İzmir yangınında

kül olan, şimdiki Kültürpark'ın bulunduğu alanın, neden uzun yıllar boyunca imar edilmediğinin yanıtını şöyle verir:

"...İzmir ve Batı Anadolu'nun Yunan işgaliyle birlikte başlayan trajedi, yüzyıllarca birlikte yaşamış nüfus mozaığının dağılmasına neden olmuş. Atatürk'ün zaferinden sonra meydana gelen İzmir yangını sonun başlangıcını hazırlayan temel neden. İki ulusun insanları birbirlerine karşı artık beraber yaşamalarını olanaksız kılacak kadar ağır günahlar işlemişler. Bu nedenle nüfus mübadelesine karar verilmiş. Yani, Anadolu Rumları Yunanistan'a, Yunan topraklarındaki Türkler de onların boşalttığı yerlere göçe zorlanmışlar. Parçalanan aileler, altüst olan yaşama biçimleri ve daha pek çok trajik olaylar dizisi bu kararın ortaya çıkardığı sonuçlardan bazıları. Ne var ki, ok yaydan bir kere çıkmış artık.

Yangın alanının neden imar edilmediğinin yanıtı, kaba çizgileriyle böyle işte..." (s.103)

Işık'ın anne tarafı, Bornova'da Yunan işgalinin acılarını yaşamış bir ailedir. Işık, İzmir yangını anneannesinden dinledikleriyle bilir:

"Üç gün, üç gece *göğ* kızıla boyandıydı! Yangının korkunç uğultusu, ölüm iski kokan dumanları, ta Bornova'ya dek ulaşıyordu. Gece olmadı sandı idik, üç gün boyunca... Haberler geliyordu...Kordonboyu kül oldu, Frenk mahallesinden eser kalmadı, deniz bile yandı, diye!.. Ne ecnebi konsolosluklar kalmış, ne sinemalar, tiyatrolar...Bankalar da, hanlar, hamamlar da...Ecnebi kulüpleri, gazinoları... Düyun'un, Reji'nin anlı şanlı binaları da... Hepsi, hepsi yanmış, bitmiş, kül olmuş..." (s.69-70)

İzmir'i işgal döneminde dedesi Sami Efendi, gizlice direniş hareketine katılmış, Kurtuluş Savaşı süresince Atatürk'ün direktifleriyle yakın çevresindeki Yunan cephesinde yaşanan gelişmeleri ordunun istihbarat birimlerine ulaştırmıştır (s. 67). Türk ordusu 9 Eylül'de İzmir'e girdikten birkaç gün sonra başlayan yangının nasıl geliştiği, askerin söndürmek için neden isteksiz davrandığı Işık'ın anneannesinin daha önce dedesinden dinledikleri üzerinden aktarılır:

"İşte o dedi, geri döndüğünde yangının nasıl geliştiğini. Neden askerin söndürmek için onca isteksiz olduğunu. Kemal Paşa bile, Uşakizadelerin Göztepe'deki evinin balkonundan dürbünle seyretmiş olan biteni. Gelmemiş bile vilayete ne oluyor, diye!..

- Geçmişin bütün günahlarının kül olmasını istedi herhalde Paşa... Yeni devlet kurulunca, bankalarıyla, ticarethaneleri ve daha birçok iktisadî kuruluşlarıyla, tekrar her şeye sahip çıkıp, idareyi perde arkasından ele almasınlar diye !..

Halk kendi vatanında bir kere daha müstemlekedede yaşamış gibi yaşamasın diye!.. Yeni Türkiye'nin, günahıyla sevabıyla, Osmanlı'dan kopup aydınlık bir geleceğe yoksul ama bağımsız olarak koşmasına izin verilsin diye!.."(s.70-71)

Işık, çocukluk günlerinin geçtiği İzmir'e büyük bir sevgiyle bağlıdır. Yıllar geçtikçe İzmir'in sahil dokusunun bozulmasından, körfezin kirletilmesinden derin bir üzüntü duyar. Fakat bu kentle bağlarını hiç koparmaz. İzmir, onun için tutkuyla bağlandığı bir kadın gibidir (s.100).

Işık, Alev'e eski İzmir'e dair izlenimler edinmesi için bazı tarihi mekânları gezdirir. Bu gezintiler aracılığıyla 2000'li yılların başındaki İzmir'in görünüşünden bazı sahneler de romana girer:

“Sonra İkiçeşmelik Caddesi'ne çıktılar. Agora'ya sapıp kentin Roma Dönemi'ndeki çarşısının kalıntılarını gezdiler. Antik sütunların altında biraz soluklandıktan sonra Namazgâh'ın neredeyse bir asırdır hiç bozulmamış gibi duran eski dar sokaklarına daldılar. Oradan Mezarlıkbaşı'na, Dönertaş'a, Tilkilik'e girdiler...” (s.101)

Ayrıca, Işık ve Alev'in İzmir yolculuğu sırasında, bu şehre özgü tatlar ve gidilen mekânlara da yer verilir:

“Yol boyunca Işık eski alışkanlıklarını uygulama halinde Alev'e de yansıttı. “Şerbetçi Kadri”den karadut şerbeti içtiler, “Sefer Usta”da Kazandibi, “Mennan”da dövme dondurma yediler. Havra Sokağı'ndan baharatlı Bergama tulum peyniri aldılar (s.101).

Şehrin yeme içme kültüründen bahsederken, eski İzmirliilerin alışkanlıklarıyla şimdiki zaman arasındaki modernleşmenin getirdiği farklılıklar da Işık'ın bakış açısından eleştirel bir gözle sunulur. Bu bağlamda, İzmir nargilelerini anlattığı bölümde Işık, geçmişle şimdiki zaman arasındaki kültürel değişimin küçük bir örneğini verir (s.101-102).

Yazar, kendisinin de işgalin acılarını yaşamış bir ailenin ferdi olmasına karşın, tarihin birçok kaynaktan süzölmüş objektif kriterlerine bağlı kalarak, sonunda barışı vazeden bir yapıt ortaya koyduğunu ifade eder. Bu bağlamda, Mehmet Coral'ın İzmir yangınının nedenlerini görgü tanıklarının ifadelerine dayanarak aradığı, görsel ağırlıklı bir çalışma olan “*Ateşin Gelini (Gavur İzmir)*” adlı eserini de zikretmek gerekir.

Eleni'nin Kızı Halime- Düşlerde Kalan İzmir

Üzerinde duracağımız son roman, Ferda Bozoklar Ardalı'nın *Eleni'nin Kızı Halime- Düşlerde Kalan İzmir*¹⁰ adlı romanıdır. Romana adını vermesinden de anlayabileceğimiz gibi, Halime, olayların merkezinde yer alır. 1898 yılında, Girit'ten, Yunan zulmünden kaçan Ahmet Cemal ve Eleni'nin kızıdır. Halime, İzmir'de son bulan bu kaçış yolculuğunda, doğduğu gün annesini kaybedecektir.

¹⁰ Ferda Bozoklar Ardalı, *Eleni'nin Kızı Halime*, Şenocak yay., İzmir, 2011, 250s. Makale boyunca gösterilen sayfa numaraları eserin bu baskısına aittir.

Asıl öykü zamanı, 15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgaliyle başlar. Fakat, Ahmet Cemal'in 1878'den, 1898'de İzmir'e gelişine kadar geçen Girit'teki yılları, romanda anı defteri aracılığıyla paylaşılır. Bu anılar, bizi hem Osmanlı'nın son dönemlerine hem de Eleni ve Ahmet Cemal'in engellerle dolu aşk hikâyesine götürür. Halime'nin doğumundan, asıl öykü zamanı olan İzmir'in işgaline kadar yaşanan olaylar ise, ikinci bir geriye dönüşle anlatılmıştır.

Eserde geçen tarihi olaylar, 1900'lü yıllardan 1922'ye kadar olan dönemi içine alır. Birinci Dünya Savaşı, İşgal yılları, İzmir'in kurtuluşu, sonrasında yaşanan büyük yangın ve bütün bunların insanların hayatlarında bıraktığı izler, Halime ve babası Ahmet Cemal'in hayatları üzerinden okurla paylaşılır.

Romanda olayların asıl mekânı İzmir'dir. 1898'den 1922 yılına kadar geçen sürede İzmir'in siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel hayatından kesitler de okuyucuya sunulur. Örneğin Ahmet Cemal'in yeni doğmuş kızı Halime'yle İzmir'e ilk ayak bastığı 1898 yılında, İzmir'de sosyal hayat şöyle tasvir edilir:

"İzmir, özellikle de yabancıların dükkânları, ticarethaneleri olan Frenk mahallesi, Ahmet Cemal'i etkilemişti.

Girit'te Türkler Rumca konuşuyorlardı, burada ise bütün Rumlar Türkçe konuşuyorlardı.

Londra'dan, Paris'ten getirilen kıyafetlerle, eşyalarla dolu, ihtişamlı mağazaları, ilk kez burada görmüştü.

Kızların, Marina'da gezinmeleri, alışverişe gitmeleri İzmir'de hiç yadırganmıyordu. Kızlar genellikle sokağa çarşafsız çıkıyorlardı. Dar olmayan elbiseler giyip üzerlerine bele kadar inen bir örtü atıyor, yüzlerini ince ama koyu bir başka örtüyle kapatıyorlardı.

Onlara eşlik eden beyefendilerle dışarıda geziniyor, eğlence yerlerinde oturuyorlardı. Girit'teki Hanya'dan da, Resmodan da, Kandiya'dan da daha canlı, yaşayan bir şehirdi İzmir." (s.23)

Roman on dört bölümden oluşur. İlk bölüm, 15 Mayıs 1919'da Yunanlıların İzmir'i işgal haberiyle başlar. Bu sırada yirmi bir yaşında olan Halime, İbrahim'le evlidir. Ahmet Cemal, Rum çetecilere karşı birlikte mücadele ettiği yol arkadaşı ve İttihatçıların fedailiği görevini üstlenen İbrahim'in, kızıyla evliliğini ilk başta onaylamasa da sonra bu aşkın karşısında durmaz.

Halime'nin annesi Eleni, Girit metropoliteninin kızıdır. Eleni ve Ahmet Cemal, farklı din ve milletlere ait olmalarına rağmen, bu durum aralarındaki aşka engel olmamıştır. Bir süre sonra Girit'te ailelerinin baskısından ve Yunan zulmünden kaçarak İzmir'e doğru yola çıkarlar. Eleni, uzun deniz yolculuğu sırasında Halime'yi dünyaya getirdikten kısa bir süre sonra karaya ayak basar basmaz ölür. Bütün güçlülere karşın, Ahmet Cemal, kızıyla burada yeni bir yaşam kurmayı başarır. Yabancılarla ortaklık kurup tütün ticareti işine girer. Ahmet Cemal'in Eleni'yle Girit'te başlayan

İzmir’de Halime’nin doğumuyla son bulan macerası, Ahmet Cemal’in anı defteri aracılığıyla romanda anlatılmıştır.

Ahmet Cemal’in aile bireylerinin Girit’teki baskılara dayanamayıp İzmir’e göç etmesiyle Halime ve babası, kalabalık bir aile ortamına kavuşur. Ahmet Cemal, bir süre sonra Girit’ten akrabalarıyla birlikte gelen bir ailenin kızı olan Şahsine Hanım’la evlenir. O sırada yedi yaşında olan Halime de annesinin ölümünden sonra ilk kez bir aile ortamına kavuşmuş olur.

Halime ve ailesi, Kurtuluş Savaşı’nda etkin bir role sahiptir. Bu nedenle romanda da işgal yıllarında Türklerin gösterdikleri mücadeleler, İzmir’in bu mücadeledeki rolü kahramanlar üzerinden ayrıntılı olarak anlatılır. Ahmet Cemal, İttihat ve Terakki Cemiyeti mensubudur. Burada, İttihat ve Terakki’nin İzmir’deki faaliyetlerini takip eder. Diğer yandan, Kuvayı Milliye’nin kurulmasıyla İbrahim, Halime’nin diğer bir yakın arkadaşı olan Kevser’le cepheye gitmiştir. Halime de onlarla birlikte cepheye katılmak istemektedir. Fakat babası kadınların aktif olarak cephede yer almasına sıcak bakmaz. Babasının kadınların cephede işi olmadığını, ne tüfek atmayı ne de düşman kovalamayı yapamayacağını söylemesi üzerine Halime, Halide Edip’in *Ateşten Gömlek* adlı eserindeki cümleleriyle ona karşılık verir:

“İzmir için ne tüfek atarım, ne de İzmir’in düşmanlarını at üstünde kovalayabilirim. Fakat İzmir yolunda gömleksiz, tütünsüz, hatta ekmezsiz, kimsesiz ölenlerin hayatında biraz teselli olurum.”(s.214)

Halime, daha sonra babasının da yönlendirmesiyle Türk Ocağı’nda tercüme yaparak Kurtuluş faaliyetlerine destek olur.

Osmanlı İmparatorluğunun son yılları, meşrutiyetin ilanından önce ve sonra ülkenin durumu, Balkan savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında İşgal yılları, Milli Mücadele Dönemi eserde kahramanların yaşamları aracılığıyla anlatılır. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin İzmir’deki varlığı, o dönemlerde İzmir’de çıkan gazetelerin halkın yönlendirilmesindeki ve bilgilendirilmesindeki önemi de eserde yer yer vurgulanır.

Bu dönemlerde artan milliyetçilik rüzgârları, yabancı unsurların kışkırtmasıyla İzmir’de de etkisini gösterir. Kendisi de yarı Türk yarı Yunan bir kız olan Halime’nin en yakın arkadaşlarından biri Katina adlı bir Rum’dur. Fakat yıllarca aynı toprağı barış içinde paylaştıkları dostları, arkadaşlarıyla bir anda dış güçlerin kışkırtmalarıyla aralarına giren mesafe, düzenin ve huzurun yavaş yavaş bozulması, eserde Halime ve diğer kahramanlar aracılığıyla anlatılır. O sıralarda Sporting Club Tiyatrosunda Namık Kemal’in “Vatan yahut Silistre” piyesi sahneye konulmuştur (s.64).

İzmir’in kurtuluşunun anlatıldığı bölümde ise, Mustafa Kemal’in bu şehre olan sevgisi şu cümlelerle vurgulanır:

“Paşa, bu incir ağacının altında Kadifakale’de şanlı bayrağımızın dalgalandığı İzmir’i uzun uzun seyretti. İzmir çok güzeldi. Geldiğimiz her yer Yunanlılar tarafından yakılıp yıkılmıştı. Hiçbir vukuat olmadan geriye alabilmiştik şehrimizi. “Bu şehre bir şey olursa çok üzülürüm.” dedi paşam.”(s.231)

İzmir, kurtulmuştur; ama Halime bu yolda mücadele eden eşi İbrahim’i kaybetmiştir.

Roman, İzmir yangının yaşandığı 13 Eylül 1922’de son bulur. 13 Eylül günü, romana Halime ve babası Ahmet Cemal arasında geçen diyaloglar ve çevrelerinde olayları gören kişilerin anlatımlarıyla girer. İzmir’e geldiğinden beri, vatani kurtarmak için kurulan gizli örgütlerde Rum çetelerle mücadele etmiş olan Ahmet Cemal, İzmir yangını kimlerin çıkardığı konusundaki görüşlerini de, bu yolla aldığı istihbaratlar doğrultusunda Halime’yle paylaşır.

13 Eylül Çarşamba günü, tan yeri ağarırken rüzgâr yön değiştirmiş, karadan esmeye başlamıştır (s.232). Sabahtan beri birkaç yerde aldıkları yangın ihbarları, Ahmet Cemal’i endişelendirmeye başlar. Ermeni mahallesine sessizlik hakimdir. Ermenilerin Piskoposluk’ta saklandıkları, bir kısım Yunanlı askerin ise kaçmayı gizledikleri yönünde duyular alır. Hatta bazı Yunanlı ve Ermeni çetecilerin, Türk askeri kılığında girerek yangın olaylarına karıştığı, bu ortamdan faydalanan bazılarının ise asker kılığında hırsızlık bile yaptıklarını anlatır (s.233). Ahmet Cemal, sözlerine şöyle devam eder:

“...ordularında ayrı bir yangın timi varmış. Bunlar savaşıyor, sadece yangın çıkarıyorlarmış. Üstelik onlara yardım eden zengin Yunanlılar, İngilizler var. Türk askerlerini otomobile dolaşırken gördük diyenler olmuş. Sözde, bir pompa yardımıyla geçtikleri sokaklardaki evlere yanıcı gaz, benzin sıkıyorlarmış.” (s.233)

En yakın arkadaşı bir Yunanlı olan Halime ise, yıllardır bir arada yaşadıkları masum Rumları bu konunun dışında tutmak gerektiğini, bu işi yapanların sadece birkaç başıbozuk çapulcu olabileceğini söyler. Bunların dışında, bazı komşularının, olaylara tanıklık eden yakınlarının bakış açılarını yansıtan anlatımlara da yer verilir. Boş zannedilen Ermeni mahallesinde evlerin altının silah deposu gibi olduğu, yangın başlar başlamaz bir sürü silahlı adamın boş görünen yerlerden dışarıya çıkmaya başladığı, Ermeni çetecilerin Ermeni mahallesindeki yangını söndürmek isteyen itfaiye erlerine engel oldukları, hortumlarını kestikleri bu anlatılanlar arasındadır (s.235).

Roman, genel olarak Rum dostları olan müslüman bir ailenin yaşamından da izler taşır. Bu bağlamda, İzmir’deki müslümanların dini yaşayışları, adet ve gelenekleri de esere yansır. Örneğin, İzmir’de ramazan ayının nasıl yaşandığı kahramanlar üzerinden şöyle anlatır:

“İzmir’de de bütün İslâm dünyasında olduğu gibi Ramazan ayının diğer aylardan büyük ayrımı vardı. Ramazan yaklaşırken her yerde olağanüstü bir hareket başlardı.

Halime, bakkal dükkânlarına asılan renkli kâğıtlara sarılmış güllaç paketlerini, iplerde sarkıtılan erik, kayısı pestillerini gördükçe çok etkilenmişti. Göz alıcı yerlere konulan pastırma, sucuk, cam

kavanozlarda kayısı, erik kuruları, badem, ceviz, fıstık içleri, kuru üzüm öteki aylardan daha farklı gösterişli biçimlerde sergileniyordu Ramazanda. O zamanlar Ramazanın belirlenmesi için takvime bakılmazdı. Gökteki ayın konumu belirlerdi Ramazanın ilk gününü. Hilali ilk görenler şahitlerle birlikte müftüye koşarlardı. Top da, müftünün izniyle atılırdı. Bayramın geldiği davulların çalınmasıyla bildirilirdi. Gökyüzü bulutlu olduğunda, ay da görülmezse Ramazana da başlanmazdı.” (s.29)

Kurban bayramında gelinlik kızın evine gönderilen kurbanı telleme adeti de romanda kahramanların yaşantıları aracılığıyla yer bulur. Ahmet Cemal’in nişanlısı Şahsine için seçilen kurbanın nasıl süslendiği eserde şöyle anlatılır:

“En iyisinden bir kurbanlık alındı. Hisar Camisi civarındaki Sandıkçılar Çarşısı’nda “koyun telleme” dükkânına gittiler.

Hamal sırtındaki koyun, bu dükkânda süslenmeye başladı. Kapı önünde birikenler de bu olayı izliyorlardı. Evvela boynuzlarına büyücek birer elma geçirildi. Elmalarla boynuzlar, yaldızlı varaklarla örtüldü. Boynuna renkli kurdele bağlandı. Üzerine, atlaslar sarıldı. Yapma çiçekler koyuldu. Hamalın da alınına, ellerine yaldızlı varaklar yapıştırıldı.

Halime bu adetleri daha önce görmediğinden ona değişik geliyordu. Süslenen koyun, Şahsine’nin evine yollandı.” (s.36)

Romanda, olaylar ilerlerken, aynı zamanda o dönemdeki İzmir’in önemli mekânlarının tarihi hakkında da bilgi verilir. Örneğin, İzmir’in simgelerinden Saat Kulesi’nin 1901 yılında açılış hikâyesi şöyle anlatılır:

“Sultan II.Abdülhamid’in tahta çıkışının yirmi beşinci yılı olan 1900’de “milli bayram” ilan edilmişti. Konak Meydanı’na bir saat kulesinin yapımı için hazırlıklara girildiğinde yeteri kadar varsıllaşmıştı Ahmet Cemal.

Binanın yapımı için düzenlenen yardım kampanyasında az da olsa onun da katkısı olmuştu.

O zamanlar “Hamidiye Kulesi” denen kulenin saatiniyse, Alman İmparatoru II. Wilhelm armağan etmişti.

Çağdaşlaşmanın bir göstergesi olan saat kulesi, Eylül 1901 günü törenle açıldığında Halime üç yaşındaydı.

“Ezanî zaman ölçümünü kullanan Müslüman halk, artık bilimsel zaman ölçümüne yöneliyordu.” (s.26)

1905 yılında kurulan Hava Gazı Fabrikası'ndan da¹¹ bahsedildiği kısımda, İzmir'in önemli tarihi mekânlarından biri olan bu fabrikanın, o dönemde "sokakları ışıldattığı gibi evlerde rahat kitap okunmasını da sağladığı" vurgulanır (s.31).

Romanda ayrıca 1900'lü yıllarda İzmir'in kozmopolit yaşamından izlere de yer verilmiştir. Örneğin, Frenk mahallesi, Avrupa'dan getirilen eşyalarla, kıyafetlerle dolu mağazaları, gösterişli dükkanları, çarşılarıyla o dönemdeki en varıl kesimin yaşadığı bir yer olarak tasvir edilir (s.27).

Diğer yandan şehrin ekonomik ve ticari hayatına yön veren yabancıların varlık gösterdikleri alanlar, meslekler hakkında da bilgi verilir. Örneğin genellikle manifaturacılık, banker, kuyumculuk, el sanatlarıyla ilgili mesleklerde başarılı olduğu vurgulanan Ermenilerin, kentin diğer bir varıl kesimini oluşturduğu ifade edilir (s.28).

İzmir'de o dönemde ticareti elinde tutan önemli aileler ve bunların yaşadıkları mekânlar da eser de yer alır. Bornova'da bulunan Paterson köşkü, bunlardan biridir. Ahmet Cemal, İzmir'de ticarete üstünlüğü bulunan yabancılarla iş ortaklığı yapar. Bunlardan biri de İzmir'in o dönemdeki önemli kişilerinden olan Paterson'dur. Türkiye'de kromu ilk bulan ve madencilik alanında büyük servete sahip olan Paterson'ların o dönemde elli hektardan fazla olan bir alana kurulu olan köşklere dönemin en ünlü evlerinden biri olarak tanıtılır:

"Paterson ailesi, Bornova'daki en büyük evde yaşıyor. Otuz sekiz odası ile bu evin oda sayısı Whittall'lerin Büyük Ev'inin oda sayısından fazla.....

Dergide okumuştum. Bu malikâne, dekorasyonu İzmir'in en ünlü eviymiş..." (s.77)

Bu şekilde, 19. yüzyılın sonlarından 1922 yılına kadar Anadolu'nun içinde bulunduğu tarihî ve sosyal durumlara İzmir'den bir bakış sunan Ferda Bozoklar Ardalı, romanını kendi aile büyüklerinden dinlediği anılardan yola çıkarak yazdığını ifade eder. Romandaki Ahmet Cemal, yazarın babasının dedesidir. Yazar, ilk kitabı olan "*Düşlerde Kalan Giri*"te Ahmet Cemal ve Eleni'nin Giritten İzmir'e uzanan öyküsünü anlatır. Bu açıdan, ikinci eseri *Eleni'nin Kızı Halime*, *Düşlerde Kalan İzmir* bir devam romanı olarak düşünülebilir. Ayrıca romanındaki tarihî olayları aktarırken, geniş bir tarih okuması yaptığı, eserinin sonunda verdiği kaynakçadan kolayca anlaşılmaktadır. Özellikle İzmir yangınıyla ilgili kitaplar, bu kaynakçanın en önemli kısmını oluşturur.

¹¹ Romanda, dipnot olarak Havagazı fabrikasının 1905 yılında kurulduğu belirtilir. Fakat İzmir tarihi ile ilgili ulaştığımız kaynaklardan, fabrikanın 1860'da kurulduğunu, 25 Haziran 1864 tarihinden itibaren de sokakların havagazı ile aydınlatılmaya başlandığını, şirketle yapılan mukavelenin 1890 tarihinde bitmesinden sonra, 1905'lerde şehri elektrikle aydınlatma yoluna gidildiğini öğreniyoruz (Baykara 2001: 116).

Sonuç

İzmir yangını, yol açtığı birçok maddi ve manevi olumsuzluklar nedeniyle hem şehir tarihinde hem de Türkiye tarihinde önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmada, üç İzmirli yazarın üç güncel romanı aracılığıyla İzmir'e ve İzmir yangınına dair izlenimleri üzerinde durulmuştur.

İncelemeye konu olan romanlara genel olarak bakıldığında, üst anlatının bir aşk hikâyesi üzerine kurulduğu görülür. Diğer yandan, *Dido: Bir İzmir Romanı*'nda kahramanın annesine yazdığı mektuplar, gördüğü tekrarlayan rüyalar, bölümler arasına serpiştirilen tarihî öyküler; *İzmir: 13 Eylül 1922* romanında Işık'ın hipnoz kasetleri, Alev'in Fransız bir gazetecinin mektuplarından aktardığı çeviriler; *Halime* romanında Ahmet Cemal'in anı defteri aracılığıyla anlattıkları romanların tarihsel perspektifini genişletirken aynı zamanda farklı anlatı katmanları oluştururlar.

Bu romanların asıl mekânı olan İzmir, hem zaman içinde geçirdiği tarihî, kültürel ve sosyal değişimler hem de kahramanların hayatlarında oynadığı rol ve yarattığı dönüşümlerle, aynı zamanda asli bir karakter olarak karşımıza çıkar. İzmir, kahramanlar için hem aşklarının tanığı, hem de kendilerine yaşattığı tüm zorluklara karşın derin bir tutku ile bağlı oldukları bir şehirdir. Bazen de, *İzmir: 13 Eylül 1922* romanında görüldüğü gibi iki çağdaş kahramanın hayatlarında gizli kalmış noktaları aydınlatan bir rol üstlenir.

Romanlarda olayların geçtiği zaman diliminin yaklaşık 1900'lü yıllardan 2000'li yılların başına kadar uzandığı görülür. Bu yıllarda kahramanların yaşadıkları olaylarla, İzmir'in bu süreç içinde geçirdiği tarihsel, sosyal ve kültürel değişimler de birbirine paralel olarak sunulur. Diğer yandan, kahramanların yaşadıkları dönemin tarihsel zemini ve İzmir'deki yansımaları roman kişilerinin bakış açıları üzerinden verilir.

Bu eserlerde, İzmir'in Yunan işgalinden kurtulma süreci, hemen ardından başlayan İzmir yangını ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Ayrıca, yangın öncesi ve yangın sonrası İzmir'in genel görünüşü ve mimari dokusu hakkında yer yer bilgiler verilmiştir. Yirminci yüzyılın İzmir'inin kültürel, ekonomik ve ticari hayatından da izlenimlerin aktarıldığı bu romanlarda, genel olarak o yıllardaki Osmanlı İzmir'inin kozmopolit kimliği de vurgulanır. Fakat, İzmir'in bu kozmopolit kimliğinin yanında bütün dinleri, milletleri ve kültürleri birleştirici bir yapısı olduğu da eserlerde bu şehre dair yapılan ortak vurgular arasında yer alır.

Yazarların, eserlerini yazarken başlıca üç kaynaktan beslendiği görülür. Bunlar kendi gözlemleri, aile büyüklerinden aktardıkları ve okuduklarından edindiği bilgilerdir. Bu anlamda, romanlardaki tarihsel olayların anlatımında, yazarların hem beslendiği kaynakların hem de kendi bakış açılarının yansımalarını görmek mümkündür. Fakat her üç romanda da, bütün din, dil, millet ayrılıklarına karşılık, sevginin birleştirici gücüne ve barışa vurgu yapılır.

Sonuç olarak, İzmir'e ya da İzmir'in tarihine bir de edebî eserler aracılığıyla yaklaşmak, getirdiği yeni ve farklı bakış açılarıyla şehir tarihi üzerinde yapılan çalışmalara ufak da olsa bir katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Ardalı, Ferda Bozoklar (2011). *Eleni'nin Kızı Halime*. İzmir: Şenocak.
- Bachelard, Gaston (1999). *Ateşin Tinçözümlemesi*. Türkçesi: Nail Bezel. Ankara: Öteki Yayınevi.
- Baran, Tülay Alim (2015). "Cumhuriyetin İlk On Beş Yılında İmar ve İskan Açısından Genel Özellikleri İle İzmir", *Kuruluşun ve Kurtuluşun Sembol Kenti İzmir Sempozyumu Bildirileri*. Yay. Haz. Murat Alper Parlak. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, ss. 327-337.
- Baykara, Tuncer (2001). *İzmir Şehri ve Tarihi*. İzmir: Akademi Kitabevi.
- Coral, Mehmet (2003). *İzmir: 13 Eylül 1922*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Coral, Mehmet (2008). *Ateşin Gelini Gâvur İzmir*. İstanbul: Doğan Kitap.
- GÖKDEMİR, Oktay (2007). "Fransız Kaynaklarının Işığında 1922 İzmir Yangını". *ÇTTAD*. VI/15. (2007/Güz), ss.19-38.
- Göktürk, Turgay Bülent (2016). *Amerikan Basınında İzmir Yangını 1922*. İstanbul: Tarihçi Kitabevi.
- Kaya, Mevlüt (2013). *İzmir Yangınları*. İstanbul: Kum Saati.
- Köylü, Murat (2010). *Küllerinden Doğan Şehir: İzmir 1922*. Araştırma&İnceleme Dizisi: 21. Ankara: Kırıpto Kitaplar.
- Milton, Giles (2009). *Kayıp Cennet Smyrna 1922*. çev.: Esra Aktuğlu. İstanbul: Şenocak.
- Moral, Efe (2014). *Dido: Bir İzmir Romanı*. İstanbul: Artemis.
- Şenel, Ünal (2012). *Türk Şiirinde İzmir (1850-1950)*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Kültür Yay.
- Şenocak, Bülent (2008). *Levant'ın Yıldızı İzmir (Levantenler, Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler)*. İzmir: Şenocak yay.
- Umar, Bilge (1974). *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*. Ankara: Bilgi Yayınevi.